

Szent Erzsébet-konferencia

A VILÁGVALLÁSOK GAZDASÁGI TANÍTÁSA,
A GLOBÁLIS PIACGAZDASÁG ÉS A KARITÁSZ

BOTOS KATALIN – BOTOS JÓZSEF
egyetemi tanár (PPKE JÁK) – egyetemi docens (PPKE JÁK)

Bevezető

Az egész világ csodájára jár a távol-keleti országok gazdasági növekedésének. Úgy tűnik, a piacok megnyitása a második világháború után előbb Japánban teremtett virágzó gazdasági környezetet, később az ún. „kis tigrisek”, majd az 1990-es években India, és legfőképpen Kína produkált figyelemre méltó növekedést.

Ugyanakkor amerikai történészek, társadalomtudósok arra is rámutattak, hogy a világgazdaság időszámításunk utáni történetében Európa és az Újvilág a gazdasági fejlődés terén messze megelőzte Ázsiát, különösen az elmúlt két évszázadban, sőt, már korábban is, az első ezredfordulót megelőzően. Mi az oka annak, hogy a második évezred végén a gazdasági növekedés motorja áthelyeződött Ázsiába?

Vajon van-e szerepe az eltérő gazdasági eredményekben annak, hogy az elmúlt századokban a különböző világrészekben különböző vallások váltak uralkodóvá, amelyek kozmológiai nézetei, világszemlélete számos ponton eltér egymástól? Vajon szerepet játszanak-e az egyes országok, országcsoportok sikerességében a világvallások társadalmi-gazdasági tanításai? Hozzájárultak-e az eltérő vallási tanítások, a gazdasági fejlődéshez, és hogyan, a korábbi évszázadokban, illetve napjainkban?

Bár a kérdéssel már Max Weber behatóan foglalkozott, érdemes újra vizsgálni a kérdést. Globális világunkban fokozott jelentősége van a tárgykör elemzésének. Vajon napjainkban ösztönzik-e, vagy inkább akadályozzák a világvallások gazdasági tételei a globalizációt, s az annak révén elérhető gazdasági előnyöket? Van-e szerepe az eltérő gazdasági eredményekben az adott térségben még mindig domináns vallási eszméknek? Mi a súlya a gazdasági tanításban a profit-motivációnak, a „helyes önzésnek”, és mi a *karitásznak*? Érvényesek-e ezek a valláserkölcson alapuló gazdasági tanítások napjainkban is, vagy tértől-időtől függenek? Egyéni kérdésnek tekinthető-e a jótékonykodás, avagy a vallási tanítás a jogrendbe beépítendőnek tartja az igazságosság alapján történő újraelosztást? Kikre kell – ha egyáltalán kell –

kiterjednie a jótékonyágnak, és hogyan egyeztethető ez össze a gazdasági hatékonysággal?

Foglaljuk tehát össze a különböző vallások gazdasági tanítását! Értelemszerűen közgazdász-szemmel tesszük ezt, és nem teológiai síkon kívánjuk a tárgyat taglalni. Az is nyilvánvaló, hogy a téma óriási, s itt csak néhány szempontra tudunk kitérni. Három kérdést tekintünk a legfontosabbnak: Hogyan viszonyulnak a különböző vallások a profit-orientációhoz, a tudás-alapú gazdasághoz és a jótékonyág kérdéséhez?

A keleti világvallások gazdasági tanítása

A buddhizmus ősi keleti vallás, amelynek fő célja a világ és saját magunk megértése. A buddhizmus nem hisz egy személyt öltő Istenben, de hisz a *karmában* és – az újjászületés révén – a *halál utáni életben*. A karma erkölcsi ok és hatás: amit teszünk másokkal, az történik velünk, magunkkal is. Jelenlegi sorsunk annak egyenes következménye, hogy hogyan éltünk, milyen erkölcsi normák szerint cselekedtünk előző életünkben. Nem tanít aszkétizmusra, nem akarja megölni a vágyakat, csak azt akarja elérni, hogy ne a vágyaink irányítsák az életünket. Nem tekinti célnak a szegénységet. A szegénység a boldogtalanság forrása, így egyáltalán nem kívánatos, de ugyanakkor a vagyon felhalmozása sem lehet az élet legfőbb célja. Az öt fontos elv, amit a buddhistának követnie kell, az alábbi: nem szabad ölni, lopni, hazudni, szexuális kicsapongást elkövetni, drogozni. Nincs szó arról, hogy ne lehetne követője gazdag ember. Nem erkölcsös úton azonban semmiképpen nem szabad meggazdagodni. A buddhizmus elutasítja a felelőtlen kapitalizmust, amely akár a mások kárára történő gazdagodást is megengedi.

Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a buddhista tanokban nincs akkora hangsúly a társadalmi igazságosságon, mint a monoteista vallások esetében. A buddhizmus kiindulási pontja, hogy ami most van, az korábbi viselkedésünk logikus következménye, így körülményeink javításra csak a következő életben van lehetőség. Nem lehet elkerülni a következményeket, mert arra szolgáltunk rá, ami van. Nem változtatható meg magad a sorsodat, de jobba teheted éretnyes magatartásoddal a következő életedet. A probléma megoldása a *dana*: a nagylelkűség.

A buddhista tanok sem sugallnak teljes passzivitást a helyzettel szemben, csak-hogy nem elsősorban a szenvedő fél dolgává teszik a helyzet javítását. Kötelesség azt terheli, akinek többje van.

Egyik híres buddhista tanítás az ún. Lion's Roar Sutra, az alábbi példabeszédben fogalmazza meg a helyes magatartás indokait:

Volt egy király, aki követte a buddhista tanokat, s hogy ne legyen bűnözés a királyságában, tulajdonhoz juttatta a nélkülözőket. Aztán a saját feje szerint kezdett el uralkodni, s megvonta adományait a rászorulóktól. A szegénység és a tolvajlás erre terjedni kezdett. Szolgái elfogtak egy embert, aki lopott. Elmondta a királynak, hogy azért tette, mert nem volt miből megélni. Ekkor a király belátta, hogy segítenie kell, és tulajdonhoz juttatta. Csakhogy, ezt látván a többi szegény ember, azt mondta: lopjunk mi is, s a király majd tulajdonhoz juttat. Megelégette a király ezt a tömeges követelődést, és a legközelebbi tolvajt lefejeztette. Az emberek azonban nem azt tették, amit a király várt, vagyis nem rettentek meg a lopás következményétől, s nem

váltak így erkölcsössé, hanem azt mondták: készítsünk magunknak éles kardokat, s akkor bárkitől elvehetjük, amire szükségünk van. Megrohanták a városokat, és levágták áldozataik fejét.

Így tehát, mivel nem jutottak a király nagylelkűségéből tulajdonhoz a szegények, a szegénység még jobban terjedt, s ennek következtében a tolvajlás és az erőszakos cselekedetek is. Végső soron az egész társadalom összeomlott. A szegénység-okozta erőszakkal szemben nem a büntetés a megoldás, hanem az alapvető szükségletek biztosítása.

Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a buddhizmustól sem idegen az állam korrigáló szerepe. A probléma ugyanis onnan eredt a sutra szerint, hogy a király elmulasztotta kötelességét: segíteni a szegényeken.

A buddhista gazdasági tanítás alapvetően individualista. A személyes felelősségről, és ebben az értelemben személyes üdvözülésről van szó, hiszen cselekedeteiddel biztosítod jövőbeni, újrászületés utáni jobb létedet. Ha nem ezt teszed, magad kovácsolod rossz sorodat a következő életedre. *A nagylelkűség, a könyörület ezért a buddhista vallás legfontosabb jellemvonása.*

A legnagyobb spirituális nyereséget akkor érhetjük el, ha adományainkat *érdemes embereknek* juttatjuk (például „bhikkhu”-knak, vagyis szerzeteseknek, akiknek tilos munkával keresni a kenyerüket, tehát rászorulnak az adományokra). Előfordulhat, hogy egy „érdemes embernek” kevésbé van rá szüksége, mint egy éhes laikusnak. A buddhista vallás szerint mégis az a helyes, ha őket segítjük, mert *az adományozó számára ez jár több érdemmel.* A *dana*, a buddhista nagylelkűség holmi *spirituális bankként* működik.

Érdemesebb ebbe a „spirituális bankba” fektetni, mint reál-befektetést végrehajtani, ami a többlettermeléssel növelné a jelen világban a kínálatot, és így az életszínvonalat is. A buddhizmus – bár jótékonyága tulajdonképpen erkölcsi materializmus¹ – nem igazán illik az alapvetően materiális érdekeken nyugvó modern kapitalizmusba.

A *hinduizmus* szintén elfogadja a karmát és a reinkarnációt. Az életben 4 célt hangsúlyoz: karma (az érzékek kielégülése), artha (a prosperálás), dharma (vallási érdemek), moksha (spirituális felszabadulás). A hindu szemléletben azonban a négy cél négy különböző kaszt elsődleges vagy kizárólagos felelőssége; a hindu társadalom szegmentált.

A hinduizmus nem ellenzi a gazdasági érvényesülést, a prosperálást. A merev kasztrendszer azonban korlátozza a mobilitást, a gazdálkodás szabadságát, ezáltal a vállalkozóvá válást. Ezek tehát bizonyos mértékig akadályozzák a gazdasági növekedést Indiában.

A *konfucianizmus* Kína domináns vallása, de Koreában, Japánban és a többi „kis tigris” országban is jelentős. A buddhizmushoz hasonlóan ez a vallás sem hisz a személyes Istenben, de nem hangsúlyozza az örök életet, vagy a személyes üdvözülést sem. Ennek ellenére magas erkölcsi követelményeket támaszt az egyénnel szemben (fegyelem, hűség, megbízhatóság, kölcsönösség). Hangsúlyozza a szenvedélyes emberi természetünk fölötti uralom fontosságát. A legfontosabb jellemzője talán az,

¹ JOHN. H. DUNNING (ed.): *Making Globalisation Good*. UK: Oxford University Press, 2003.

hogy hangsúlyozza az egyén *társadalmi kötelezettségeit és a hagyományok* fontosságát.

Korábban politikai értelemben konzervatív jellegű vallásnak tekintették, mivel kiemelte a tekintélykülönbséget. A 20. század elején a kínai gondolkodók keményen kritizálták a konfucianizmust azért, mert szerintük akadályozta a társadalmi modernizációt, a tudomány és a demokrácia fejlődését. Ugyanakkor a konfucianizmus gazdasági szempontból progresszív, mivel támogatja a saját erőre támaszkodást és a vállalkozóvá válást, elsősorban *maga a polgár és szélesen vett családja* szükségleteinek megfelelő kielégítése érdekében. Fontos tétele a tanoknak: *a társadalom a nagycsaládok szövetsége*. Kötelességed elsődlegesen azzal a társadalmi körrel szemben áll fenn, amelybe születél, amellyel a tág rokoni, olykor baráti kapcsolatokat ápolod.

Le kell szögezni azonban, hogy a konfuciánus etika *elítéli a profithajhászást*.²

A konfucianizmus szerint az egyénnek *nem szabad* profitszerző céllal tevékenységet folytatnia. Mencius, a híres konfuciánus tanító így írt erről: „Nem szabad, hogy a profit motiválja az egyén cselekedeteit, függetlenül attól, hogy neki, a családjának vagy az államnak származik-e haszna belőle.” A profit hajhászása ugyanis veszélyezteti az állam harmóniáját, ami a konfucianizmus legfőbb ideálja. *A konfucianizmus mindent megtesz annak érdekében, hogy harmonikus társadalmat hozzon létre*.

A modern értelmezés azonban egyre inkább hajlik affelé, hogy a konfuciánus értékek előnyösek a globális kapitalizmus számára. Egyfajta újraéledését tapasztalhatjuk a konfucianizmusnak napjaink Kínájában. Vajon hogyan lehetséges ez, figyelembe véve a hagyományosan profit-ellenes konfuciánus tanítást? Hogyan fér össze bármely profitszerző tevékenység a konfuciánus erkölccsel? Lehet-e úgy racionális üzleti döntést hozni, hogy közben nem a profit motivál minket?

Néhány kutató szerint az elmúlt évtizedekben nagy, mondhatni alapvető változások történtek a konfucianizmus történelmi alapjaiban. A modern konfuciánus gondolkodás szerint lehetséges, hogy az egyén előre látja tevékenysége eredményét anélkül, hogy döntései szándékoltan profitra irányulnának. Az üzlet célja, hogy javítson az emberek életkörülményein, de e tevékenység – mintegy melléktermékként – egyben profitot is hoz. A profit tehát előre látható eredmény, de nem alapvető motiváló erő. E megközelítés szerint lehetséges a kapitalizmus építését a konfucianizmussal harmonizálni. Egy új típusú konfucianizmus van ily módon kialakulóban, amely magába foglalja a tradicionális konfucianizmus értékeit. Néhány vezető üzletember úgy véli, a modern korban a kínai vállalatok *kibővített családként* tekintenek magukra, s ez nagyon is összefér a konfucianista gondolatokkal, s komoly motivációt jelenthet az ott dolgozók számára.

A kínai társadalom törekszik az új gondolkodási iskola befogadására és a konfuciánus tanok korszerűvé tételére. Arra is, hogy a felzárkózás technikáját Nyugattól eltanulja. A kínai modernizáció azonban nem akar átvenni minden korabeli nyugati *értéket* – ha ez a szó egyáltalán megfelelő kifejezés a nyugati kapitalizmus motiváló

² JONATHAN CHAN: *Confucian Business ethics and the Nature of Business Decisions*. Houston: University of St Thomas, Center for Business Ethics, <http://66.249.93.104/search?cache:AHoTG9-uUEJ:www.stthom.edu/cbes/jonachan.html+Business>

erőire ... A kínaiak úgy akarnak modernizálni, hogy közben nem „nyugatosítanak”.³ Ez hogy fog sikerülni, még meglátjuk.

Mindenesetre tény, hogy ma Kína a világ egyik legdinamikusabb gazdasági övezete. Ugyanakkor azt is megjegyezhetjük, hogy számos olyan feszültséggel terhes a kínai fejlődés, amely aligha lesz kezelhető a fenti leszűkített multinacionális cégérdek alapján, lásd a környezetszennyezést és a társadalombiztosítást. A kínai vallásideológia és a modern társadalmi-gazdasági fejlődés kapcsolata ezért még további elemzést kíván. Egyszerűen nem lehet elmenni amellett a tény mellett, hogy a modern kapitalista cégek nem veszik át azt a társadalmi funkciót, amelyet az előző rendszerben a szocialista vállalatok betöltöttek. Ezek a kommunista cégek életfogytiglani gondoskodást vállaltak magukra, ami a modern nyugati (sokszor kínai emigráns) tőkével alapított vállalatokat nem jellemzi. A gyermekvállalás korlátozása, amelyre a túlnépesezés megakadályozása érdekében Theng Hsziao Ping a társadalmat rákényszerítette, felborítja a nagycsaládok szerkezetét. Olyan sok idős ember jut egy-egy munkaképes fiatalra a nem túl távoli jövőben, hogy aligha lesz megoldás a családi szolidaritás, az időskorúak ellátása és különösképpen az egészségügyi szolgáltatások biztosítása szempontjából. A kínai társadalombiztosítás pedig kiépítetlen. Nagyon valószínű, hogy e téren jelentős változások várhatóak az elkövetkező évtizedekben.

Az egyistenhívő vallások társadalmi-gazdasági tanításai

A legfontosabb különbség, amely az ábrahámita gyökerű világvallásokat a keleti vallásoktól elválasztja, az *a személyes teremő Istenbe vetett hit*.

Az egyistenhívő vallások gyökerei az Ótestamentum forrásaihoz vezetnek. A *zsidó világszemlélet* bemutatásához Jonathan Sacks, londoni főrabbi egy tanulmányát idézzük.

Sachs szerint a legnagyobb változás az emberi fejlődéstörténetben az a felismerés, hogy az ember tehet a maga sorsának alakításáért valamit.

Az ókorban az emberek természeti erők játékszerének érezték magukat, és úgy vélték, a világ vak és süket könyörgésükre. Az Ótestamentum azonban alapvetően megváltoztatja ezt a helyzetet. Az embernek a kinyilatkoztatás alapján megnövekedett a mozgásteret a világban. Sacks így fogalmaz: „[...] reményeink nem csupán álmok [...] nem vagyunk tehetetlenek a sorsunkkal szemben.”⁴

A zsidó társadalmi-gazdasági tanítás lényege, hogy *felelősek vagyunk tetteinkért*. Az a feladatunk, hogy maximálisan törekedjünk az emberi méltóság megőrzésére, és arra, hogy a következő generációknak egy jobb világot adjunk át. A zsidó tanítás nagy hangsúlyt helyez a *kooperációra*, melynek intézményei a legfontosabb civil szervezetek: a család, a zsinagóga és az iskolák. Ezek nélkül a szétszórt zsidóság fent sem maradt volna. A zsidó vallásos tanítás a nevelést elsődleges vallási kötelezettségként kezeli. Az olvasás és írás segített felhalmozni a tudást, és átadni azt utódoknak. A gazdaság, amely nagymértékben a felhalmozott szellemi tőkén alapul, egyenes

³ FANG SONGHUA: *The Modern significance of Chinese Traditional Culture*. http://www.crvp.org/Series03/III-16/chapter_xviii.htm

⁴ JONATHAN SACKS: *Global Covenant: A Jewish Perspective on Globalization*. In DUNNING i. m.

arányban áll a népesség képzettségével. A szellemi tőke teszi lehetővé a kreativitást, mely az üzleti sikerek alapja. Ugyanakkor fontos részét képezi a zsidó társadalmi tanításnak a *disztributív igazságosság*. A Teremtés könyvének 18, 17–19. szakaszai úgy fogalmaznak, hogy az Úr népe hatalmassá válik, ha megtartja a helyes és az igazságos életvitel parancsát. A „helyes” szó zsidó megfelelője: „tzedakah”. Ez a szó magába foglalja, kombinálja a *jótekonyság és igazságosság* római jogban különálló fogalmát. Egy jogállamban ami jogos, az jár, és nem jótekonyság. A zsidó tanítás azonban a jótekonyságot *kötelezővé teszi*. *Senki nem maradhat az alapvető szükségletek kielégítésének híján*. Azok, akiknek többet adott az Úr, *kötelesek* segíteni a szükséglet szenvedőkön. Ez az, amit mai nyelven szociális igazságosságnak nevezhetünk. Sacks megállapítja, hogy az *igazságos elosztás nem alakul ki magától a piacon, hanem tudatos beavatkozást kíván*.⁵ A mózesi törvények szerint az eladósodás miatt rabszolga sorba jutott személyt a hetedik évben fel kellett szabadítani. Ha az atya leányát kényszerült átadni, akkor azzal szexuálisan nem élhetett vissza a gazda vagy a fia: ha mégis megtette, akkor mint szabad embert, jegyajándékkal feleségül kellett vennie. Ha valaki rákényszerült arra, hogy ősei földjét eladja, vagy adóssága fejében hitelezőjének átadja, azt a „kürtölés évében”, azaz ötven év múlva vissza kellett adnia az eredeti tulajdonosnak. (A Biblia egy későbbi részében pontosítás található: a kőfállal körülvett városban lévő ingatlant el lehetett idegeníteni véglegesen is. Lev 25, 10., 14–16.) A szabályozás a létalapot jelentő termőföld tulajdonjogának védelmét jelentette első sorban. (Lev 25, 30–31.) Ezek a nagy horderejű törvények akadályozták meg a társadalom végletes vagyoni polarizációját. Mindennek alapja, hogy *a föld nem az emberé, hanem az Istené*, azt csak kezelheti az ember. A szegényekről való gondoskodás kötelezettségére is számtalan konkrét utalást találunk. (Lev 19, 9–10.) A földeken az aratáskor lehullott gabonát ott kellett hagyni, hogy azt a szegények összeszedhessék maguknak. Igen figyelemre méltó, hogy a törvény szerint a szegényeknek maguknak is tenniük kellett sorsuk javításáért. Az özvegyekkel és árvákkal való emberséges bánásmódra is kitér a szöveg. Sacks azonban megállapítja: „A judaizmus *kettős etikát* testesít meg. Az egyik általános, mely mindenkire vonatkozik, és van egy sajátos életvitel előírás, amelyet csak a Mózeset a sivatagba követők örököseitől követelnek meg.”⁶

A *kereszténység* mélyen gyökerezik az Ószövetség tanításaiban. Felszámolja azonban a fenti kettősséget. A keresztény társadalmi tanítás legnagyobb kihívása a szeretet parancsa. Ez mindenekelőtt az Isten iránti szeretetet jelenti, de a felebaráti szeretetet is, még akkor is, ha ez a felebarát az *ellenség*. Ez hatalmas változás. Nem is felel meg neki egykönnyen az ember.

A kereszténység is nagy hangsúlyt helyez a világ megismerhetőségére, és arra, hogy az Isten az embereket egyenlőnek teremtette, saját képmására. Ez az alapja annak, hogy képesek vagyunk gondolkodni, morális öntudatunk van, felelősek vagyunk tetteinkért és a világért, s megismerhetjük az Istent.⁷ Mint Szent Pál írja, már nem szolgák vagyunk, hanem fiak, társ-örökösök.

⁵ SACKS i. m. 223.

⁶ SACKS i. m. 237.: „Christianity is based on both the Old- and the New Testament. Its ethic is not dual, it's general.”

⁷ BRIAN GRIFFITHS: The Challenge of Global Capitalism: A Christian Perspective. In DUNNING i. m. 161.

Istengyermeki mivoltunkból fakadóan különleges tulajdonságunk a logika, és az, hogy ezáltal a világ jelenségeit is megismerhetjük. Hit és ráció nem csupán megfér egymással, de éppen hogy kiegészíti egymást. Rodney Stark,⁸ amerikai szociológus *Victory of Reason* című könyvében azt mutatja be, hogy mekkora szerepe volt a keresztény hit e vonásának az európai gazdasági fejlődés felgyorsulásában az elmúlt évezredben. Samuel Gregg,⁹ amerikai közgazdász pedig így fogalmaz: Voltaire forog a sírjában, hogy a XX. században a rációt Róma püspöke védi meg a legújabb irracionalista filozófiai áramlatokkal szemben ...

A keresztény tanítás az egyén méltóságán és a magántulajdonon alapul. A méltóság – Isten előtti egyenlőséget hirdetve – a társadalmi-politikai fejlődés demokratizálásának is alapjául szolgál. Nem véletlen, hogy az amerikai alkotmány e Bibliára alapozott szavakkal kezdődik. Az individuum jogainak tisztelete ősi eredetű. A keresztény leányzók már a római korban felnőttként, 18 éves koruk körül mentek férjhez, s volt is némi beleszólásuk a választásba. A pogány leánykákat viszont korán férjhez vitték, szinte gyerekfővel, ami ugyancsak kedvezőtlen volt demográfiai szempontból. Miért történt így? Mert az ókori vallások nem tiltották oly szigorral a gyermekgyilkosságot, s ennek számos lánycsecsemő esett áldozatul. A nőhiány viszont oda vezetett, hogy minél hamarabb megházasították a lányokat. Ha ma a kínai születésszabályozás anomáliáira gondolunk, ismét felötlök bennünk, vajon az emberi, női méltóság mekkora sérelmére van a jelenkori ázsiai társadalmakban a lánygyermekes különösen nagy arányú művi elvétele, sőt a gyermekgyilkosság ...

A kereszténység ugyanakkor *realista*. Nem korlátozza kreatív tevékenységünket, de figyelembe veszi, hogy esendők vagyunk. Nehezen tudunk ellenállni az önzés kísértésének. Aqinói szent Tamás világosan megfogalmazta, hogy ezért szükséges a magántulajdon fennmaradása. Ennek híján nem lennénk eléggé gondos gazdái a ránk bízott világnak. Ugyanakkor, mivel Isten gyermekei vagyunk, részt kell vennünk Atyánk teremtő tevékenységében. Úgy kell cselekednünk, hogy megőrizzük a ránk bízott világot. Ezt a gazdaságetika nyelvezetére lefordítva a maximális kooperativitás elvének nevezhetjük. Nem szabad elfelejtenünk, hogy *csak kezelésre* kaptuk meg a földet. Sajnos, tevékenységünk gyakran az univerzum ártalmára van. Ez alapvető valósi elveinkkel szemben álló tény, ami kötelességünké teszi a természet értékeinek megvédését, harmóniában a társadalmi igazságossággal.

A pápai enciklikákban is megfogalmazódó keresztény gazdasági-társadalmi tanítás hangsúlyozza, hogy a *spontán gazdasági rendszer nem teremti társadalmi igazságosságot. A jogállam feladata ennek előmozdítása*. A katolikus egyház ezért szorgalmazza, hogy a polgárok kapcsolódjanak be intenzíven a politikai életbe, és örököljenek annak igazságos alakításán. A 2000. jubileumi év alkalmából – összhangban az Ószövetségi szövegekben foglaltakkal – II. János Pál pápa ezért vetette fel a legszegényebb országok adósságának csökkentését, az országok összefogását a nemzetközi adósságválság enyhítésére. Ma ugyanis nemcsak egy-egy országon belül, de a fejlett

⁸ RODNEY STARK: *The Victory of Reason*. New York: Published in the United States by Random House, an imprint of The Random House Inc., 2005.

⁹ SAMUEL GREGG: *On Ordered Liberty*. New York – Oxford: Lexington Books, Lanham, Boulder, 2003.

és fejlődő országok között is felvetődik a jövedelemelosztás igazságosságának kérdése. Egyre nő a szakadék centrum és periféria között, az eladósodott országok képtelenek kiszabadulni az adósságsapdából. Szomorú tény, de hazánk is hasonló gondokkal küzd, bár ma már a fejlett országok csoportjában szerepel – a statisztika szerint.

Látunk kell azonban, hogy a katolikus társadalmi tanítás által szorgalmazott *állami* beavatkozás a modern globalizmus világában megkérdőjeleződik. Maga az állam sokszor kevesebb hatalmat képvisel, mint egy-egy óriási multinacionális cég. A civil szervezetek erősítése, világméretű összefogása segíthet e probléma megoldásában, a nemzetközi egyezmények és szervezetek szerepe is fokozódhat. Arra semmiképpen nem számíthatunk, hogy valamifajta világállam fogja rendezni a társadalmi igazságosság világméretű kérdéseit.

Az *iszlám* Európában és Amerikában a második legnagyobb vallási közösség, amely ma az emberiség mintegy kétötödét mondhatja hívének. Hittételeinek alapja az egyistenhit, a próféta tanítására való hagyatkozás, és a halál utáni lét meggyőződése.¹⁰ Az iszlám is az individuumot tekinti a társadalom alapkövének, és hangsúlyozza, hogy az ember személyes felelősséggel tartozik tetteiért Isten előtt. Az *elszámoltathatóság*, mint utaltunk rá, a monoteista vallások jellegzetes tétele. Az iszlám úgy tekint a világra, mint *kapcsolatok hálózatára*. A változások, amelyek a gazdasági aktivitás következtében végbemennek, zavarólag hathatnak ezekre a kapcsolatokra. Ez a szemlélet némiképp gátolja a piaci rugalmasságot. Elfogadja ugyan az egyéni érdekek létét és a piaci mechanizmust, de *nem híve a piaci fundamentalizmusnak*. A magántulajdon és a magánvállalkozás a muszlim emberek alapvető joga, de *csakis a morális határokon belül*. Az igazságosság a legalapvetőbb parancs, amelyet az iszlám hirdet, és ez független attól, hogy muszlimokról vagy nem muszlimokról van szó. Ibn Khaldun szerint (1400-as évek) a fejlődést nem lehet elérni, csak az igazságosságon keresztül. Így fogalmazott: „*Az igazságosság az a kritérium, amely alapján Isten meg fogja ítélni az emberiséget.*”¹¹ Minden emberi tevékenységnek ezért egy morális szűrőn kell keresztül mennie. Vannak tiltott tevékenységek. Ilyen az uzsora (a *ryba*, azaz a kamat). Az iszlám ugyanis ellenzi a fix és garantált tőkejövédelmet. Hasonlóan azonban ahhoz, hogy miként találja meg a modern konfucianizmus a „kis kapukat” a piaci elemek működtetéséhez, itt is lehet álcázni a kamat tényét adásvételi művelettel ...

Az iszlám paradigma egybeolvasztja a szabadság, az igazságosság és a szolidaritás fogalmait, ami az iszlám tanítást rendkívül különlegessé teszi. Khurshid Ahmad, a jeles angliai iszlám-tudós úgy véli, hogy az iszlám tanítás éppen a fentiek miatt aligha házasítható össze egyéb „izmusokkal”, egyéb etikai nézetrendszerekkel. Szerinte nincs egységes, globális etika, de mód van a különböző etikájú közösségek közötti együttműködésre, kooperációra az emberiség jobb jövője érdekében.

Záró gondolatok

Áttekintve a világvallások gazdasági tanításait, megállapíthatjuk, hogy szinte kivétel nélkül *elutasítják a pusztán profit motiválta tevékenységeket*. A legtöbb nézetrend-

¹⁰ KHURSHID AHMAD: An Islamic Perspective. In DUNNING i. m. 184.

¹¹ AHMAD i. m. 185.

szerben nagy hangsúlyt kap a személyes felelősség és az *igazságosság* fogalma. A kooperáció, a kreativitás és az együttérző szolidaritás ugyancsak számos világvallás közös eleme. Ezért, ha nem is számolhatunk a globalizált világ egységes morális kódexével, a morális kérdések súlyának fokozódásával minden bizonnyal kalkulálhatunk a közeli jövőben. Hans Küng teológus (akinek globális etikára vonatkozó elméleteit a katolikus egyház korábban bírálólag tárgyává tette) a globalizmus gazdaságtudományi kérdéseit boncolgató, cikkünkben többször idézett tanulmánykötetben közölt munkájában kifejti, hogy lát lehetőséget bizonyos közös elemek megfogalmazására.¹² (Figyelemre méltó, hogy XVI. Benedek pápasága legelső időszakában fogadta a teológust, és hosszan elbeszélgetett vele.)

Úgy vélem, hogy a *legélesebb választóvonalat* nem a vallások gazdasági tanításai közötti különbség, hanem a morális kérdéseket háttérbe szorító piaci fundamentalizmus és a morális szűrőt alkalmazó világnézetek közötti különbség jelenti. Nem építhető a jövő világ gazdasága és társadalma olyan módon, amely az etikai kérdéseket mellőzi. Ez azonban nem jelentheti, hogy a személyes jótékonykodást teljesen kiküszöbölheti az intézményes gazdasági korrekció.

Nincs, és nem is lesz gyakorlatilag soha olyan világ, amelyben ne lenne személyes mérlegelés tárgya, hogy milyen mértékben nézzük el mások kedvezőtlen helyzetét a mi jobb sorunkhoz képest.

A küzdelem egy igazságosabb és testvériesebb világért, az ezt eredményező intézményi megoldásokért, adókért és szociális ellátó rendszerekért mindenképpen szükséges.

Mindezt nem csupán emelkedett erkölcsi megfontolások mondatják velünk, hanem annak reális veszélye is, hogy a növekvő feszültségek világhatárzónákba torokollhatnak.

De van a kérdésnek gazdasági szempontból egy más olvasata is. Le kell rögzítenünk: a nem pusztán profit orientált tevékenység alapján szerveződött gazdaság bizonyos értelemben versenyképesebb a modern világgazdaságban, mint ahol a szolgáltatás mindenét pénzért adják-veszik. Korántsem véletlen, hogy a sikeres ázsiai gazdaságok nagyon erőteljesen támaszkodnak a kisközösségi, családi szolidaritásra, és sok társadalmi problémát megoldanak annak keretein belül. A túlságosan is individualista alapokon épülő nyugati világ viszont mindent pénzért vásárol, s ezt vagy az állammal fizetett meg, ami a közterhek emelését eredményezi, vagy a saját zsebéből teszi, de akkor erőteljes bérharcra kényszerül.

Igazán nem szeretnénk vulgarizálni a kérdést, de fogalmazhatunk úgy is: az erkölcs és a szolidaritás akár kifizetődő *is lehet*. Fel kell találnunk a langyos vizet: a családi, nagy-családi, helyi közösségi szolidaritást, együttműködést. A Schulze-Delitsch-féle keresztényszociális szövetkezeti mozgalmakat, a kalákát, a helyi összefogás, áldozatkészség alapján történő feladatmegoldásokat. Nem büntető adóval sújtani az ingyen dolgozó szomszédokat, szüretelésnél, építkezésnél segédkezőket, hanem példaként állítani. Mindaz ugyanis, ami kétség kívül több személyes erőfeszítés és lemondás árán, de értéként megszületik, erősíti a modern társadalom középrétegeinek anyagi erejét,

¹² HANS KÜNG: *An Ethical Framework for Global Market Economy*. In DUNNING i. m.

versenyképesebbé teszi piaci fellépését. A nagylelkűség e formáját társadalmilag nem gátolni, hanem elősegíteni kell, mégpedig a közösség versenyképességének növelése érdekében. Az ilyen magatartás kialakítása a *legfontosabb karitatív teendő* a társadalomban. Nem csökkentve az állam felelősségét a nagy elosztó rendszerek ésszerű működtetéséért, az emberi szolidaritás kis köreinek kiépítése, a korábban létező gyakorlat elemeinek helyreállítása Nyugaton is olyan feladat, amelyet a civil szervezeteknek, magánkezdeményezéseknek *az állam jóakarató támogatása mellett kell megvalósítaniuk*. A modern karitászt azt jelenti, hogy nem mérünk minden szolgáltatást pénzben. S érdekes módon, ennek akár pénzben is mérhető haszna lesz a társadalomra nézve, a gazdaság versenyképesebbé válásával, az ún. szociális tőke hasznosulásával.